

A német tartományi rendi képviselet történetéből

„...die Stände vertreten nicht das Land, sondern sie sind es.”

(Otto Brunner, 1965)

1. Otto Brunner gyakorta idézett mondata a rendi képviseletnek, egyáltalán: a rendiség lényegének meghatározása körül a múlt században kibontakozott s máig nyugvó pontra nem jutott vita egyik sarkpontjának alkotmánytörténeti meghatározása. A rendek szerinte nem *képviselek*, hanem *alkotják* az országot, ők testesítik meg.¹ Igaza volt-e a bécsi, majd hamburgi alkotmánytörténésznek? Annyiban kétségtelenül, hogy nem helyes modern, XIX—XX. századi fogalmakat visszavetíteni a középkorba, amint ezt a kérdéssel addig foglalkozók többnyire tették. Persze a kutatót — ha másban nem: kérdésfelvetésében — mindig befolyásolja a maga kora, az éppen akkor időszerű kérdések megoldása. A rendiség iránti utólagos érdeklődés a német tudományosságban akkor erősödött meg, amikor az 1815. évi *Wiener Bundesakte* 13. cikkelyének értelmét keresni kezdték. Ez ugyanis „Landständische Verfassung”-ot, magyaros szóhasználatlaltal „országrendi alkotmányt” írt elő. Arra még a konzervatívok sem gondolhattak, hogy a középkori vagy a kora újkori rendeket eredeti alakzatban fölélesszék, arra viszont annál inkább, hogy XVIII—XIX. századi megjelenési formáikat, funkcióikat úgy tekintsék, mintha kezdettől ezek jellemezték volna őket.

2. A rendiség Európa-szerte a XII—XIII. században bontakozott ki. A rendek, még inkább a rendi képviseletek kialakulásának első, a XIV. század elejéig tartó időszaka csupán a kezdeti lendületet jelentette, ám ezt a század végéig tartó visszaesés követte. A XIV. század végén kezdődött, s a XV. század közepén-végén következett be a virágzás időszaka, mely legtöbb országban még a XVI. században is tartott. A XVII—XVIII. század sok helyütt az uralkodói abszolútizmus kora; ebben már a rendi képviseletek visszaszorultak, bár maguk a rendek nem tűntek el.

Jóllehet a történeti tudományok, köztük az állam- és jogtörténet, nem szívesen alkotnak absztrakt, kortól és helytől független fogalmakat, nélkülük mégsem dolgozhatnak. Így van ez a sokat vitatott rend és rendiség intézményeivel is. A német nyelvterület tudományossága abban eléggé egyöntetű, hogy a rend (*ordo, Stand*) fogalmát nem annyira az arisztotelészi hármassal társadalmi fölosztást átvevő egyházi művekből, hanem az adott társadalomban ténylegesen kialakult elemekből kell megalkotni. Ezek viszont annyira különbözők, hogy jobbra megelégszenek a fogalmi jegyek fölsorolásával, valamennyi rendre egyaránt vonatkozó absztrakt fogalomig viszont nem juthatnak el.

Otto Brunner kiindulópontja az, hogy a rend fogalommeghatározásában a gazdasági és társadalmi jegyeket éppúgy figyelembe kell venni, mint a politikai és „alkotmányos” tényezőket. „Immer ist — írja — jene wirtschaftliche und soziale Stellung mit der politi-

¹ Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter.* (Darmstadt, 1981) 423. p.

schen Ordnung untrennbar verbunden." Majd így folytatja: „Stand als Gliederung des Landsvolkes ist in der Verfassung des Landes begründet, kein »Überbau« über einem gesellschaftlichen Unterbau. Zugehörigkeit zu einem Stand bestimmt ebenso sehr die öffentlich-rechtliche Stellung in der Verfassung des Landes wie die »privat«-rechtliche Eigentumsform, da man »des aignes hausgenoss« sein muss." Magyarán: a rendet, mint az adott ország társadalmának (Landvolk!) a tagozódását az ország alkotmánya határozza meg; a rend tehát nem „fölepítmény” egy társadalmi „alépítmény” fölött. Egy adott renchez tartozást éppannyira meghatározza az alkotmányban elfoglalt „közjogi” helyzet, mint a „magánjogi” tulajdonforma. A rend tehát éppúgy hozzátartozik a tulajdonviszonyok meghatározta „alépítményhez”, mind a közjogi-politikai „fölepítményhez”.²

Karl Bosl szerint: „In allgemeinem Sinne bedeuten *ordo, état, estate*, Stand eine bestimmte Gruppe oder Art der Personen mit Fähigkeiten, Herrschaftrechte auszuüben, die auf Einung der Mitglieder beruhten. Aus der Einung am Anfang wurde die mit Privilegien ausgestattete Korporation, eine jurisdische Einung von Individuen und Körperschaften innerhalb der Grenzen eines einzelnen »States«. [...] Diese Korporationen waren in sich keineswegs homogen.”³ Mint látható, a bajor szerző ügyet sem vetve a „magánjogi” tulajdonviszonyokra, a rendet „közjogiasan” fogja föl: rendeltetésének az uralmi jogok gyakorlását tekintve, olyan, persze nem homogén *korporációnak* tartja, amelyet a jog határoz meg, amelyet *privilegiumai* jellemeznek. A rend megjelenését így határozottan csupán a közjogi-politikai fölepítmény részének véli.

Michael Mitterauer, aki az 1975. évi Schloss Reisenburg-i szimpózium bevezető előadását tartotta, megkísérelte újból összefoglalni a rend különböző fogalmi megközelítéseit. A középkori egyházi „rendtan” fogalmaiból következő hivatás- és születési rendekkel (pap-ság, nemesség, polgárság, parasztság) általánosságuk miatt történetileg ő sem tudott mit kezdeni. A rendeknek egy territórium kiváltságolt rétegeiként vagy osztályaiként való fölfogása szerinte nem fedi történeti szerepüket. A „társadalmi tekintély” és a „gazdasági hatalom” szintén nem nyújt elégséges és közvetlen kritériumokat a rendi följogosítottsághoz. „Eine Erklärung für die eigenartige Zusammensetzung der mittelalterlichen Stände — írja — muss vielmehr von einem ganz anderen Ausgangspunkt her gesucht werden, nämlich aus der jeweiligen Herrschaftsstruktur des Territoriums. Nur im Rahmen dieser Herrschaft in Territorien unmittelbar oder durch Repräsentanten beteiligte Personenverbände befriedigend erfassen.”⁴ Mitterauer így egy terület „uralmi szerkezetéből” kiindulva a rendeket olyan személyi kötelékeknek tartja, amelyek közvetlenül vagy közvetve — képviselőik útján — részt vesznek territóriumuk uralmában. A rend tehát egészen egyszerűen szólva a hatalomban részt vevő társadalmi csoportot jelenti. További kérdésnek tartja ő is, hogy a hatalomban részt vevő személyi köteléket mi minősíti tartományi vagy birodalmi renddé. A hatalomban való részvétel okleveles rögzítése, amelyet a jogtörténet elégséges elhatároló elemnek tart, szerinte nem elegendő, hiszen nem minden rendnek vannak privilegiumai, „Magna Chartái”; különben is ez a fejlődésnek csak meghatározott fokán jelenik meg. A (rendi-)gyűlések szervezettségi fokát, összehívásuk rendszerességét éppen úgy nem tartja megkülönböztető jegynek, mint egy meghatározott csoportnak — pl. a városoknak — a bennük való

² Brunner 402. p.

³ Bosl, Karl: Repräsentierte und Repräsentierende. Vorformen und Traditionen des Parlamentarismus an der gesellschaftlichen Basis der deutschen Territorialstaaten vom 16. bis 18. Jahrhundert. = Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation. Beiträge des Symposiums der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und International Commission for Representative and Parliamentary Institutions auf Schloss Reisenburg vom 20. bis 25. April 1975. Unter Mitwirkung von Karl Möckl herausgegeben von Karl Bosl, ([West-] Berlin, 1977) 47. p.

⁴ Mitterauer, Michael: Grundlagen politischer Berechtigung mittelalterlichen Ständewesen = Der moderne parlamentarismus (1977) 13. p.

részvételét. Az előbbiekkal — tehát a privilegizáltsággal, a rendi gyűlésen való részvételükkel — összefüggésben a rendek létét *specifikus funkciókból* kiindulva véli megfogalmazhatónak. E funkcióval függhet csak össze a rendi gyűlésen részt vevőknek a köre. E funkciók — hatáskörök — térben és időben változóak voltak. A fejlődés újkori végkifejletében ugyan az *adómegszavazás* került középpontba, ez azonban a kialakulás időszakában még csak egy volt a többi közül, s a mindenkori uralkodó igényét, követeléseit jelentette a rendekkel szemben. Mitterauer a kezdetekben — tehát a XIII—XIV. században — elhatározóbb funkciónak véli pl. az utódlási kérdések eldöntését („die Entscheidung von Nachfolgefragen”), a királyválasztási jogot, amely a Német—Római Birodalom kialakuló rendiségében a választófejedelmek rendjét illette meg. Ugyanez Lengyelországban (és Magyarországon) az országgyűlés joga lett, Flandriában pedig már a XII. században a városoké. A kialakuláskor a bírósági funkció is jelentős volt és nem csupán az angol parlamentben; Kelet-Közép-Európában a korai országgyűléseknek hadsereggyűlési hatáskörük is volt.⁵

S ennél a pontnál a német szerző átfordítja a kérdést a rendi gyűlések tipológiájára, anélkül, hogy megkísérelné levonni a következtetést: a rendek fogalmi jegyei szűkebb vagy tágabb értelemben körülírhatók, ám fogalmuk minden időre és országra egyaránt érvényes meghatározásba, absztrakt definícióba aligha szorítható.

E vizsgálódásokból, amelyeket csupán példaszerűen emeltem ki az általuk is érintett, jóval gazdagabb irodalomból, egy körülmény világos, amelyet ugyan historikusoknak nem kell bizonygatnom, a mából vagy a tegnaptól kiinduló tételesjogászoknak azonban minduntalan emlékeztükbe kell idéznem: egy társadalmi jelenség, így a rendiség fogalmi jegyeit mindig csak a folyton változó társadalmi valóságból lehet leszűrni, megközelíteni.

A történelmi materializmusnak döntően a termelőeszközök tulajdonviszonyaira alapított, tehát elsősorban gazdasági meghatározottságú, a liberálkapitalizmusnak a feudalizmusénál egysíkúbb viszonyaira alapított osztályfogalmával, melyet persze az iskolás „tört. mat.” még tovább egyszerűsített, önmagában nem juthatunk messze. Az uralkodó és elnyomott osztályok, a földesurak és jobbágyok közötti, egysíkúan szemlélt viszonyok semmit sem magyaráznak meg a társadalomban magában, valamint az állami—jogi—politikai fölépítményben zajló bonyolultabb mozgásokról, még akkor sem, ha e két alaposztályon belüli különbségekre figyelünk.

A történelmi materialista (marxista—leninista) általános osztályfogalom, melynek a maga helyén — elsősorban a gazdaságtörténetben — a feudalizmus kutatásában is megvan a mással nem pótolható jelentősége, e hatalmi viszonyok vizsgálatában, ha csak nem tesszük minden korban döntővé és állandóan „osztályharcossá” az úr és paraszt között feszülő érdekellentétet, fontos eleme ugyan a rendnek is, ám mégis egy a többi között. Állandó szemeltartása nélkülözhetetlen, de pusztán vele aligha magyarázhatók a rendiség jelenségei. A feudalizmus meghatározott időszakában a XII—XV. században föllépő rendiség, mint társadalmi és alkotmánytörténeti fogalom *nem* zárja ki, sőt föltételezi az osztályok létét, az osztályfogalommal mégsem azonosítható. Nem fedik tehát, hanem *árfedik* egymást, vannak közös és eltérő elemeik is.

Mivel a rendi képviselőnek, mint témám kiindulópontjának a vizsgálatában elengedhetetlen — legalább munkahipotézisként — a fogalmi meghatározás, ha nem is elmélettörténeti igényűen zárt, absztrakt definíció formájában, az előbbieik nyomán s támaszkodva Both Ödön lényegre törően rövid megállapítására,⁶ a rendek (a rendiség) fogalmát így határozhatom meg: A rendek a feudalizmus meghatározott szakaszában, Európában a középkor végén (a XII—XV. században) kialakult, általában azonos vagy hasonló vagyoni (osztály-

⁵ Mitterauer 15. p.

⁶ Both Ödön: A kifejlett feudális állam jellegzetességei Nyugaton. = A feudális jogtípus fejlődéstörténete (összehasonlító jogtörténete). Szerk. Révész T. Mihály (Bp., 1984) 90. p.

vagy réteg-) helyzetű személyek lazább vagy szorosabb csoportjai voltak, amelyeket kiváltságaik, foglalkozásuk, eszméik, törekvéseik kapcsolnak össze. A kiváltságok fontos részének tekinthető a rendi gyűléseken való részvételi — ülés és döntéshozatali — jog⁷, amelyet egyébként talán helyesebb egyetlen szóval: képviselőiinek (*representatio*) hívni; ez tudvalevően átfogóbb, hiszen nem csupán az „országos” (tartományi, birodalmi), hanem a „helyi” (grófsági, megyei, kerületi) képviselőket, önkormányzatot magában foglalta. Az persze túlzás, hogy a rendiség csupán a rendi gyűléseken, helyi rendi önkormányzati testületekben való részvétellel s ezek funkcióival volna azonosítható, hiszen a külön jogok vagy kiváltságok katalógusa ennél sokkal gazdagabb szokott lenni. Magában foglalhat a személyi szabadságra, a bíraskodásra vagy az adózásra vonatkozó elemeket, amelyek nem föltétlenül a képviseléssel kapcsolatosak.

Témám kiindulópontja, a rendi képviselő tehát a rendiségnek fontos része, ám nem kizárólagos és nem is föltétlen eleme. Kétségtelenül: a kialakuló rendiség elképzelhetetlen képviselőit, különböző szintű rendi gyűlések nélkül; ezek az uralkodói abszolútizmus korában — az újkorban (a XVI—XIX. században) — szervezetükben, hatáskörükben összeszorulhattak, sőt meg is szűnhettek anélkül, hogy a rendek maguk eltűntek volna. Nem is szűntek meg, csak összetételükben, kiváltságukban átalakultak. Ez témám szempontjából elsősorban azért fontos, mert a rájuk hivatkozó, hozzájuk visszanyúló elmélet, amikor a *Vormärz* Németországában az „*altständliche Verfassung*”⁸ (órendi alkotmány) visszaállításáért kardoskodott, előtte nem a középkori, hanem ez az újabb kori, főként a XVII—XVIII. századi rendiség lebegett. Ez az időszak, amikor a rendek — kevés kivétellel — az abszolútizmusra törő vagy ezt megvalósító uralkodóval szemben többnyire engedelmes, a következő adókat sorra megszavazó eszközökké váltak.

A XVIII. században egyébként a tartományi — nem csupán *perem*tartományi! — szintre visszaszorított francia rendek, közöttük is elsősorban a harmadik rend, egyre határozottabban az ország, pontosabban az egész lakosság képviselőinek tartották magukat.⁹ Nem volt ez másként Németországban sem, s ez az „országképviselet”, melyet a korabeli közjogi irodalom is átvett, alkalmas kiindulópontnak látszott a XIX. századi német konzervatív tollforgatók számára is, akik erre hivatkozva igyekeztek igazolni: nem kell megszüntetni ezt az „órendiséget”, legföljebb kiegészíteni egy újabbal, a parasztrenddel (*Bauernstand*).

Otto Brunnernek igaza van, amikor a XV. századdal záruló korszakról a tanulmányom mottójaként idézett mondatával kimondta: a rendek *nem képviselik* az országot, hanem *ők maguk jelentik*, azaz saját magukat képviselik. A jobbagyság tehát — eltérő gazdasági és jogi helyzetű csoportjaival — általában nem része e „rendi országnak”, mert — néhány tartomány kivételével — nem érte el az országrendiséget, tehát nem is rend, hanem olyan negatív rend, „ellenrend” (*Gegen-Stand*), amelynek nincsenek kiváltságai. Számunkra, akik a werbőczyánus, a jobbagyparasztságot a nemzetből (az országból!) kirekesztő *natio hungarica* fogalmát jól ismerjük, nem hat különösnek a középkori fölfogásnak megfelelően a rendeket magával az „országgal” (tartománnyal, birodalommal) azonosító meghatározás. Kérdés persze, hogy a rendiség gyöngülésének időszakára is éppúgy érvényes-e, mint fölvirágzásának korára. Aligha. Különösen nem korszakunk előestéjére — más szempontból: hajnalára —, a XVIII. század végére, amikor nem csupán a francia, hanem pl. a bajor rendek is föllép-

⁷ Mitterauer 13—14. p.

⁸ Brandt, Hartwig: *Landständische Repräsentation im deutschen Vormärz*. Politisches Denken im Einflussfeld des monarchischen Prinzips (Neuwied—[West-] Berlin, 1969)

⁹ Schmitt, Eberhard: *Repräsentation und Revolution. Eine Untersuchung zur Genesiss der kontinentalen Theorie und Praxis parlamentarischen Repräsentation aus der Herrschaftspraxis des Ancien régime in Frankreich (1760—1789)* (München, 1969)

tek az egész országot és népet képviselő, rég nem ülésező rendi gyűlés összehívásáért.¹⁰ Ez a rendiség már aligha azonosítható eredeti önmagával.

3. A képviselet, a *representatio* történetileg ki- és átalakult fogalma, jelentése nem egységes, s noha a XIX—XX. században általában a *választással* kapcsolódott össze, nem szorítható kizárólagosan erre. A középkori rendi képviseletnek — számos tényezőtől függően — két fajtája alakult ki: 1. az összehívó uralkodó meghívása alapján a személyes megjelenés jogát (és kötelezettségét!) jelentő önjogú, *virilis* képviselet; valamint 2. a rendi testületek, korporációk *kollektív* képviselete. Ez utóbbi általában közvetlen, esetenként közvetett *választáson* alapult, de a választási elem háttérbe is szorulhatott benne. Ez történt a tanács által választott, mégis a város egész polgárságát képviselő követek esetében. A személyes meghívás és részvétel akár kétkamarás, akár három (vagy több)-kúriás rendi gyűlésről volt is szó, a rendeken belül a nagyobb vagyonnal és hatalommal bírókra vonatkozott, ám nem kizárólagosan, hiszen a tömeges országgyűlésen általában minden nemes személyesen volt köteles megjelenni. A kollektív képviselettel együtt járó választás, a szoros értelemben vett *representatio* az egyházi képviseletből került át a világi rendi gyakorlatba.¹¹

A rendi képviselet formái államonként és koronként nagy változatosságot mutatnak. Különösen a Német—Római Birodalomban, ahol a XIII. századi kezdetekről az 1806. évi föloszlatásig az államfejlődés, benne a rendiség alakulása két szinten: birodalmi és tartományi síkon ment végbe. A fejlődés párhuzamosan indult; a kettő hatott is egymásra, a XIX. század elejére való kisugárzás szempontjából azonban kétségtelen, hogy a tartományok példájának lehetett jelentősége, hiszen az 1663 óta permanensen ülésező háromkúriás birodalmi gyűlés (*Reichstag*) afféle, nemzetközi jogi értelemben vett, követi konferenciává vált.¹²

A tartományi rendi gyűlések, ezek a többnyire *Landtag*-oknak nevezett intézmények összetétele, szervezete és képviseleti rendszere csak a részleteket összemósó nagy általánosságban foglalható össze. Vajon mi tette az egyik rendet birodalmivá, a másikat pedig tartományivá (vagy még azzá sem)? Az állami egység fejéhez (az „államfőhöz”) való közvetlen kapcsolódás. A német király (a német-római császár) *közvetlen* hűbéres alattvalói: a választófejedelmek, a fejedelmek, a tartományoktól való függetlenségüket megőrző grófok és bárók, valamint a birodalmi és szabad városok ezért képviselték magukat a birodalmi gyűlésben (*Reichstag*); a fejedelmi (tartományi) függésben levő egyháziak, „nemések” — együtt vagy főurakra (*Herren*) és lovagokra (*Ritter*) elkülönülve —, a tartományi városok, mezővárosok, kivételesen — pl. Tirolban, Vorarlbergben, Ost-Frieslandban stb. — a szabad paraszti bírósági és közigazgatási kerületei pedig a tartomány gyűlésében (*Landtag*).¹³

A korábbi, Below kifejllesztette *rendi dualizmus*¹⁴ elmélete szerint az uralkodó és az ország rendjei egymással szemben álló tényezők voltak. A kapcsolatukat föltáró ellentétes

¹⁰ *Bosl* 236. p.

¹¹ *Hofman*, Hasso: Repräsentation. Studien zur Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis ins 19. Jahrhundert ([West-] Berlin 1974); *Rausch*, Heinz: Repräsentation. Wort, Begriff, Kategorie, Prozess, Theorie. = Der moderne Parlamentarismus (1977) 43—68. p.

¹² *Hartung*, Fritz: Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart (Stuttgart, 1969) 36—42. p.; *Conrad*, Hermann: Deutsche Rechtsgeschichte. Bd. 2. Neuzeit bis 1806. (Karlsruhe, 1966) 88—101. p.

¹³ *Hartung* 82—92. p.; *Conrad* 242—245. p.

¹⁴ *Below*, Georg, von: Die landständische Verfassung in Jülich und Berg bis zum Jahre 1511. Teil 1—3. (Düsseldorf, 1885—1891); *Brunner* 437—440. p.; *Hartung*, Fritz: Herrschaftsverträge und ständischer Dualismus in deutschen Territorien. = Die geschichtliche Grundlagen (1974) 28—46. p.; *Oestreich*, Gerhard: Ständetum und Staatsbildung in Deutschland = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 47—62. p.; *Reden-Dohna*, A., von: Landständische Verfassungen. = Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Hrsg. von Erlar, Adalbert und Kaufmann, Ekkehard (...) Red. Werkmüller, Dieter. Bd. 2. ([West-] Berlin, 1978) 1578—1585. p.

megközelítések között tulajdonképpen csak abban volt különbség, hogy közülük ki élvezzen elsőbbséget; s melyikük az „államalkotó” tényező. A porosz Fritz Hartung egyértelműen a fejedelem meghatározó jellegét hirdeti, míg újabban F. L. Carsten angol kutató — a szigetországbeli parlament példájának hatása alatt — a tartományi rendekre helyezve a súlyt, szerepüket némileg föl is nagyítva, visszaszorításukat teszi meg az „antiparlamentáris” irányú német alkotmányfejlődés okául. Az újabb kutatások a korábban túl merevvé kifeszített rendi dualizmus két „hatalmi tényezője” közötti alapvető *egységet*, ezzel együtt a rendek létrejöttében, fejlődésében a tartományurak szerepét hangsúlyozza. A tartományi és birodalmi rendek közötti, az „államfőhöz” való közvetlen kapcsolaton alapuló különbségtétel, mint elhatároló tényező, szintén e szintézis felé mutat.¹⁵

A „tartományok” (*Länder*) persze csak távolról nézve mutatnak ilyen egyöntetűséget, a valóságban nagyságuktól, eredetüktől, sorsuktól — osztódásaiktól és egyesüléseiktől — függően rendjeik összetétele, rendi gyűlések szervezete és hatásköre is eltérhet egymástól. Figyelemre méltó, hogy — amint arra pl. a bajor rendek példája is vall — a patrimoniális szemléletű tartományurakkal szemben, akik a rendiség idejére is változatlanul szabadon igyekeztek rendelkezni tulajdonuknak tekintett tartományaikkal, így — ha szükségét látták — örökösök között fölosztották őket, a rendi gyűlések fölléptek az ország (*Land*) egységének megőrzéséért. Így is sokszor fölosztottak tartományokat, s ez együtt járt a rendi gyűlések megosztásával is. Ha valamilyen úton-módon a fejedelem újabb tartományt, tartományokat kapcsolt az eredeti területéhez, azokon — ha mást nem is — a rendi képviselőt meghagyta különállónak, így e perszonális unióba került tartományoknak külön-külön volt a rendiségük. Ez volt a helyzet pl. a Habsburg-ház örökös tartományaiban, valamint Brandenburg-Poroszország hangsúlyozottan *provinciáknak* tekintett tartományaiban. Mivel az abszolútizmusra törő uralkodóknak különben is könnyebb volt az önállóan működő tartománygyűlésekkel egyezkedniük, s ezek eltérő állásuk miatt ragaszkodtak is önállóságukhoz, a tartománygyűlések intézményes összevonására általában nem is került sor; kivéve olyan rész-tartományokban (pl. Alsó- és Felső-Bajorországban), melyek korábban is egységesek voltak. Esetenként a közös uralkodó általános tartománygyűlést (*Generallandtag*) is összehívott, mint ez az osztrák örökös tartományokban többször megtörtént, ez azonban nem befolyásolta a különálló tartománygyűlések fönmaradását.¹⁶

4. Amint arra Mitterauer is rámutat, e rendi gyűléseken való részvételre az elvi lehetőség nem jelentett föltétlen meghívást s megjelenési jogosultságot is. Egy-egy renden belül is még további föltételeket fűzhetek a személyes vagy a képviselői úton való részvételhez.

¹⁵ *Buck, Pär-Erik*: Die Stände in Schwedisch-Pommern in späten 17. und 18. Jahrhundert. = Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert. Hrsg. von Gerhard, Dietrich. (Göttingen, 1969.) 120—130. p.; *Birtsch, Günter*: Die landständische Verfassung als Gegenstand der Forschung. = Ständische Vertretungen (1969) 32—55. p.; *Buchda, Gerhard*: Reichsstände und Landstände in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert. = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 211—241. p.; *Carsten, F. L.*: Die deutschen Lanstände und der Aufstieg der Fürsten. = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 315—340. p.; *Gerhard, Dietrich*: Probleme ständischer Vertretungen im früheren achtzehnten Jahrhundert und ihre Behandlung in der gegenwärtigen internationalen Forschung. = Ständische Vertretungen (1969) 9—31. p.; *Hartung, Fritz*: Herrschaftsverträge und ständischer Dualismus in deutschen Territorien. = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 28—46. p.; *Helbig, Herbert*: Königum und Ständeversammlung in Deutschland am Ende des Mittelalters = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 94—122. p.; *Ugyanó*: Fürsten und Landstände im Westen des Reiches im Übergang von Mittelalter zur Neuzeit = Die geschichtlichen Grundlagen (1974) 123—180. p.; *Oer, Rudolfine, Freiin, von*: Landständische Verfassungen in den geistlichen Fürstentümern Nordwestdeutschlands = Ständische Vertretungen (1969) 94—119. p.; *Oestreich* (1974); *Vierhaus, Rudolf*: Land, Staat und Reich in der politischen Vorstellungswelt deutscher Landstände im 18. Jahrhundert = Historische Zeitschrift Jg. 223 (1976) 40—60. p.; *Ugyanó*: Von der altständischen zur Repräsentativverfassung. Zur Problem institutioneller und personeller Kontinuität und vom 18. 19. Jahrhundert = Der moderne Parlamentarismus (1977) 177—194. p.

¹⁶ *Bosi* (1974) 208. p.; *Brunner* 413—440. p.

Némi túlzással: a rendiségnek is volt „választójoga”, amint ez pl. 1430-tól az angol parlament esetében az ún. 40 shillinges választójog formájában ismeretes. Az angolhoz képest a kontinensen, közelebbről a német tartományokban az eltérés az volt, hogy e követelmények általában nem öltöttek törvényi alakot.

Ahhoz, hogy valaki „nemesnek” minősüljön, nem volt elegendő pusztán a származás, hanem megkövetelték, hogy *birtokos* is legyen, különösen azután, hogy a rendi gyűlések elvesztették eredeti: katonai és bírói jellegüket. Amint fő funkciójuk az adómegszavazás lett, mindjárt előtérbe került a teljesítés biztosítékául szolgáló földbirtok megkövetelése, amely a középkorban, ha nem is volt teljesen ismeretlen, mindenképpen alárendelt szerepet játszott. A „nemesek” — német tartományokban a (fő)urak és lovagok (*Herren und Ritter*) — között az elhatároló momentum az volt, hogy az előbbieknak maguknak is volt lovagi kiséretük, az utóbbiaknak viszont nem; ennek persze anyagi oka is volt. Ha viszont egy eredetileg önálló „szabad úr” (báró) a tartományúrtól hűbért fogadott el, birtokának nagyságától és eredetétől függetlenül a lovagságba süllyedt le. Az osztatlanul együttbirtokló „nemesek” esetében a személy szerinti meghívás és részvétel éppúgy előfordulhatott, mint a család egy tagja útján való képviselést. (Mint a XV—XVI. századi magyar példa mutatta, ennek nem mindig a többi családtag mellőzése volt a célja; sokkal inkább előnyt jelentett számukra: mentesítette őket a terhes és különben kötelező országgyűlési részvételtől.)

A rendi gyűlésen való részvétel *korhatára* változó volt. Eredetileg, mint valamikor a népgyűlési tagságot, a fegyverforgatási képességhez mérték, később pedig eltérő korhatárokat állapítottak meg. Így pl. míg az osztrák örökös tartományokban általában a 20., Tirolban csak a 16. év volt a nemesi részvétel korhatára. (Ez nálunk még a reformkorban is ingadozott.) A kiskorú örökösöket gyámjuk (*Lehensvormund*) képviselte, az is előfordult viszont, hogy a felnőtt fiú *procurator*ként átvette atyjának, a tulajdonképpeni hűbéresnek (*Lehens-träger*) a képviselést. A nemesség „csoportképviselete” — helyi önkormányzati testületei révén — elsősorban Európa „peremvidékére”: Angliára, Lengyelországra, Magyarországra, valamint a hozzájuk hasonló helyzetű Poroszországra volt jellemző, de a központi területeken is előfordult (pl. Franciaországban), Németországnak az Elbától nyugatra eső tartományaiban azonban ritkán.

Az *egyházi* képviselést, mint amely befolyásolta ugyan a rendiség egész fejlődését, a 19. században azonban igen kicsiny intézményi jelentősége volt, itt nem vizsgálva, figyelmünket a városi és faluközségek (*Stadt- und Landgemeinde*) szerepére fordíthatjuk. Mitterauer szintézise szerint a középkorban nem a polgárság vagy a (szabad) parasztság, hanem egyszerűen közösségek (*communitates*) képviselétéről kell beszélni; számos helyen — így pl. Franciaországban — a városok és a falvak közötti különbségtétel igen ingadozó. Hasonló a helyzet egyébként a német tartománygyűlések városi kúriáiban is, amelyekben városok és mezővárosok képviselői egyaránt részt vettek. Érdekes, hogy ezek képviselétének eredetét is az ősi hadiszemlékre vezetik vissza, mikor még a polgárok vagy parasztok közösségüket mint *milités* képviselték. Ez persze nem elegendő kritérium, fontosabbnak tarthatók a közvetlen fejedelmi alárendeltség és bizonyos községi önkormányzati jogok. Mindkettőt növekvő gazdasági erejük alapozta meg. „Képviselőik” sokszor mégsem polgáraik közül kerültek ki, hanem fejedelmi hivatalnokok voltak akkor is, ha netán választották volna őket. E választás egyébként eredendően az illető közösség vezető testületét — pl. a városi tanácsot, a több falut összefogó bíróságot stb. — illette, s csak lassan terjedt ki a lakosság (polgárság) szélesebb rétegeire; akkor is úgy, hogy bizonyos szakmai (korporatív) szervezetek — leginkább céhek — küldöttivel egészült ki a korábbi szűk választó grémium.¹⁷

5. A tartományi rendi képviselétében eredendően és általában legnagyobb szerepet Németországban is a „nemesség” és az egyház rendjei játszottak; mellettük a városi kúriák

¹⁷ Mitterauer (1977) 32—41. p.

háttérbe szorultak, a paraszti képviselő pedig csak kivételesen jöhetett létre. Mégis, az első két rend általában kiemelkedő szerepének elismerése és hangsúlyozása mellett a kutatók figyelme — a német nyelvterület tudományosságában is — az utóbbi időben egyre inkább a paraszti közösségek rendi képviselője felé fordul. A tartományi rendiség sokszínűségének és teljességének föltárása igényén túl szerepe lehet ebben annak is, hogy éppen ez az a rend, amelyből a XIX. század eleji korai „népképviselőt” kibontakozhatott.

A kutatás területileg a nyugati osztrák örökös tartományokon — Tirolon, Vorarlbergen (és Salzburgon) túl — a későbbi értelemben vett Németország déli-délnyugati területére, főként Svábföldre és a belőle kiszakadt tartományokra, köztük a XIX. század előtt még viszonylag kicsiny Badenre és Württembergre irányul. A paraszti rendiség középkorba visszanyúló eredete itt több, nagyjából hasonló okra vezethető vissza. Mindenekelőtt: a paraszti rendiségre is áll az általános szabály, hogy csak ott és akkor jöhetett létre, ahol és mikor a tartományúr közvetlen intézményes kapcsolatba lépett paraszti testületekkel. Mivel a német jogterületen különben eléggé változatos jogállású „jobbágyparaszt” csakis „nemesi” (úri vagy lovagi) jogokat élvező, így legalább az alacsonybíráskodást is gyakorló földesúr közbeékelődésével kapcsolódhatott a tartományúrhoz, ez a legtöbb helyütt eleve kizárta a renddélé válást. Erre lehetőség csak akkor nyílt, ha a jobbágy és az uralkodó között álló, tartományi rendiséget élvező nemest „kikapcsolták”. Ez történt Tirolban a XIV. században, ahol a tartományúr a nemesi rendeket háttérbe szorította, a jobbágyparasztok fölötti bíráskodási jogot pedig maga vette át, s ezt később sem adta vissza a „nemesek” kezébe. A közvetlen uralkodói függésbe került parasztok rendi jogállását *katonáskodásuk* alapozta ugyan meg, maga a rendiség azonban nem egy-egy személyt, hanem (választott és megerősített) *bíróságokat* illetett meg, amelyeknek az illetékessége több falura is kiterjedt. Voltak vidékek, ahol egy-egy fejedelmi vár körül alakultak ki ezek a várkerületszerű területi egységek (*Täler*), amelyek az igazságszolgáltatáson kívül igazgatási, különösen *adóigazgatási* funkciókat is elláttak. Tirol példája közvetlenül hatott Vorarlbergre, ahol nemesség hiányában egyedülállóan kétkúriás, a városok és a paraszti közösségek küldötteiből alakult tartománygyűlés volt.

Néhány osztrák szerző, legújabbán Bruckmüller¹⁸, a belső feltételeken alapuló fejlődést állítván előtérbe, teljesen tagadja az esetleges svájci hatást a paraszti rendiségre, noha ez éppen a közelség miatt joggal föltételezhető volna. A „nemesség” háttérbe szorítása vagy éppen hiánya mellett aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a XV. századtól fenyegető török veszély is ezen alpesi tartományok paraszti rendiségét erősítette, hiszen a paraszti fegyverforgatókra nagyobb szükség volt, mint bármikor.

Más délnémet tartományokban nem annyira a honvédelem szükségessége indokolta a „közember” (*gemeiner Mann, armer Mann*) képviselőt, hanem az, hogy a tartományúr nem is támaszkodhatott másokra: csak a városi és falusi közösségek képviselőire. Württembergben s más szomszédos kisebb tartományokban a lovagság közvetlen birodalmi alárendeltséget ért el, birodalmi renddélé ugyan nem vált, mégis kivonhatta magát a fejedelmi hatalom alól, amely ezután — a tartomány protestánssá vált egyházi rendje mellett — a városokra és kerületeikre (*Städte und Ämter*) terjedt ki; mivel pedig ezeket egy testületnek tekintették, a városi polgári elem háttérbe szorította a számbeli fölényben levő paraszti lakosságot. Ennek hatása még később, a XIX—XX. században is megmutatkozott. A szomszédos Badenben viszont szétvált egymástól a városok és „kerületeik” (*Ämter*) képviselője. Szemben a nyugati osztrák tartományokkal — Tirollal, Vorarlberggel, Salzburggal — ahol a városi községek és a falusi (bírói) községek megszilárdult testületei *korporatív* formában

¹⁸ Bruckmüller, Ernst: *Täler und Gerichte = Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischer Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen Bd. 3.* (München, 1973) 11—51. p.

képviseltették magukat, a délnyugati német tartományokban a hasonló egységek (*Hauptmannschaften, Dorfschaften, Pfarrereien*) már a XVI—XVIII. században is csupán mintegy választó testületek voltak, amelyekben az alattvalók megválasztották tartománygyűlési képviselőiket (*Landtagsboten, Landschaftsvertreter*). E kérdés még vitás, ezért szól Karl Bosl is tanulmányában arról, hogy itt „wohl eher von Unterenrepräsentation als von Gemeinde- und Gerichtsrepräsentation zu reden”, azaz inkább alattvalói, semmint községi vagy bírósági (kerületi) képviselőről kellene beszélni. A szembeállítás, amely szerint a szervezett testület követe általi képviselet korporatív jellegű, tehát még rendi, egy hasonló területi egységnek az ott lakó „alattvalók” által választott küldött általi képviselet viszont már „alattvalói”, végkifejlődésében individuális, *polgári* jellegű, számomra túl merevnek látszik. Hasonló jogállású rendek képviseletéről van itt szó; azzal a különbséggel, hogy míg a tiroli „alattvalóknak” megszilárdult és elismert helyi bírói és igazgatási egységeik voltak, a délnyugati német tartományok paraszti közösségei ilyeneket nem mondhattak magukénak.

Az alattvaló (*Untertan*) fogalma ebből a szempontból persze nem volt azonos a terület lakosságával, csupán a renddé szervezett parasztsággal. Ezek a telektulajdonosok (*Hufinhaber*) voltak, akik sorában „családatyai demokráciát” (*Hausvaterdemokratie*) valósítottak meg, kirekesztvén abból asszonyaikat, szolgálkait, fiaikat (kivéve az elsőszülötteket), a helység szegényeit, a napszámosokat és a munkásokat. Ennek is köszönhetően ők jórészt a XIX. században sem kaptak választójogot.

E paraszti közösségek képviselői többnyire az adott terület bírói, közigazgatási vagy adóügyi tisztviselői (*Vogte, Amtsmänner, Hauptleute, Schultheissen, Stabhalter, Gerichtsgeschworene, Steuerer*) voltak, akik maguk is a vidéknek, jórészt paraszti származású vezetőrétegéhez tartoztak. Gyakran átruházott uralkodói („állami”) funkciókat láttak el. Helyzetüket tekintve mintegy közvetítettek a tartományuraság (*Herrschaft*) és a község között. Tisztségük többnyire tiszteletbeli volt, fizetést tehát nem, legfeljebb kedvezményeket kaptak, s megbízatásuk sem élethosszig szólt. E tisztviselők egyébként még az olyan tartományokban is, mint Vorarlberg, ahol korporatív képviselet volt, nem eleve hivatalból vettek részt a tartománygyűléseken, hanem a választás kiírása után összegyűltek, s maguk közül megválasztották követüket. Vorarlbergben a bírósági esküdtek rendszerint vezetőjüket, a politikailag tapasztalt *Landmann*t bízták meg a képviselettel. Tirolban a XVIII. században a bíróságokat nem paraszti esküdtek, hanem illetékességi területükön élő polgárok képviselték.

A tartományi *városokat* a közvetlenül vagy közvetve a városi polgárság által választott, tehát a polgárok bizalmát élvező tisztviselők — a polgármesterek, a tanácsstagok, a városi jegyzők, jogászok — képviselték. Némileg más a helyzet Badenben, ahol a városokból és a falvak kerületeiből a hivatalviselőkn kívül hivatal nélküli személyeket is megválasztottak képviselőkké.

A Habsburg-uralom alatt álló Breisgau területén a lakosságot kamarai uradalmak (*Kameralherrschaften*) fogták össze, amelyek kisebb, a várost és vidékét összetartó kerületekre tagolódtak. Ezek tisztviselői a XVI. században még ritkán vettek részt a tartománygyűlésben, a XVII. században viszont már a „többi renddel” való egyenjogúsításukért küzdöttek, s követelték rendszeres meghívásukat a tartománygyűlésekre. Ez ellen azonban a másik három rend (a prelátusok, a lovagok és a városok) tiltakoztak. A XVIII. században bizonyos kamarauraságokban már szabad választások voltak: paraszti képviselőket választottak, és ezek a többi rend ellenére mégis bejutottak a tartománygyűlésekbe.

A XVI. századtól a rendiség folytonosságát két rendi gyűlés közötti időszakban a tartománygyűlés által választott állandó bizottságok (*ständige Ausschüsse*) őrizték; lévén viszonylag kis létszámúak, egykönnyen a fejedelem engedelmes eszközeivé válhattak, ő pedig azután velük helyettesítette magát a Landtagot is. Ezért a Habsburg-hatalom alatt álló délnémet területeken nem is maradt meg a tartománygyűlések jelentősége. Annál inkább

tevékenykedtek a paraszti „alattvalók” által választott „kamaraurasági” bizottságok, amelyek fő feladata az adókievetés volt. Saját választott, az állam által csupán megerősített tisztviselőik is voltak, akik valóságos paraszti önkormányzatot hozhattak létre.¹⁹

Külön említést érdemel Württemberg, ahol a XVI. századtól egészen sajátos helyzet alakult ki. A lovagság a frankföldiek példájára kivonta magát a herceg hatalma alól, és ezzel birodalmi alárendeltségűvé vált. Az először 1457-ben összegyűlt Landtagban kezdettől domináns szerepet játszó városi polgárság felső rétegének a jelentősége így tovább nőtt, hiszen nem csupán a városbírák és tanácsstagok, hanem — hercegi kinevezéssel — a protestáns „prelátusok” is közülük kerültek ki. Ez az előkelő városi polgárság képviselte a tartománygyűléseken nem csupán a városokat, hanem a hozzájuk csatlakozó vidékek (*Ämter*) falusi önkormányzati testületeit is. A városok és vidéki kerületeiknek közös hercegi tisztviselői voltak (*Vogt*). A tartományurasággal a württembergi városok aligha szállhattak szembe, ehhez gyöngék voltak, annál inkább éreztették hatalmukat — úgy is, mint fellebbezési fórumok — „lefelé”, a falvak irányában. 1514-ben a falvak meg is kísérelték az elszakadást, az önálló renddé válást, ám nem sikerült nekik. Az ekkor megkötött tübingeni szerződés a városok előnyére szolgált, ezért azután még a XVIII. század elején is a stuttgarti tartománygyűlésben az 1200 württembergi falunak csak 5%-a volt jelen. A parasztság szerepe — gazdasági súlyának növekedtén — a XVIII. században mégis nőtt. A századelőn a képviselőválasztásban némileg már érvényesíthette érdekeit, az ugyanis vagy a városi magisztrátusban történt, ahol viszont a falubíráknak vétőjoguk volt, vagy a „kerületi bizottságban” (*Amts-ausschuss*), esetleg a „kerületi gyűlésben” (*Amtsversammlung*), amelyekben pedig valamennyi falu képviselve volt.

Mindez együttjárt a falvak önkormányzatának növekedésével; a falubíroság megerősödött, a bíró (*Schuldtheiss*) pedig uradalmi tisztviselőből a falusi lakosok által választott tisztviselővé vált, a fejedelem csak megerősítette. A parasztság növekvő szerepe Württembergben és egész Dél-Németországban minden abszolutista törekvés ellenére a polgári képviselő számára készítette elő a talajt.²⁰

6. Mivel az 1648 után egyre önállóbbá váló német tartományokban a rendek helyzete lényeges különbségeket mutatott föl, s a rendiségnek csupán a XVIII. század végéig, a XIX. század elejéig megmaradó elemei hozhatók csak kapcsolatba az 1815 utáni fejlődéssel, a német rendiségnek ezt a hanyatló időszakát közelebről is szemügyre kell vennünk, legalábbis néhány fontosabb területen. Brandenburg-Poroszországban, az osztrák örökös tartományokban, valamint két jelentősebb délnémet államban: Bajorországban és Württembergben.

A XVII—XVIII. század a fejedelmi abszolutizmus kora igen sok német államban, ez azonban a rendi intézményeket *teljesen* sehol sem számolta föl, „csupán” messzemenően korlátozta. Ez az általános megállapítás, amely természetesen a tartományok viszonyaira csak több-kevesebb módosítással áll, a fejedelmi abszolutizmusban legmesszebb jutott Brandenburg-Poroszországra is vonatkozik.

7. A XVII. század második évtizedében újabb tartományokkal megerősödött brandenburgi választófejedelemség nem volt egységes állam. Az eredeti területhez (*Mark Brandenburg* = *Kurmark*), e rendileg ugyancsak megosztott tartományhoz csatolt új, rendiségükhöz sokáig ragaszkodó territóriumok (1614: Kleve és Mark; 1619: Poroszország) rendjei féltékenyen őrizték különállóságukat. Frigyes Vilmosnak (1640—1688), a „nagy választófejedelemnek” sikerült csupán az igazgatási egységesítés, amely az 1644-ben az *állandó hadsereg* létesítésével kezdődött. Az ez ellen, valamint a vele együtt járó abszolutista közigazgatás ellen tiltakozó rendeket, rendi gyűléseket a választófejedelem külön-külön szorította hát-

¹⁹ *Bosl* 100—116. p.

²⁰ *Bosl* 117—120. p.

térbe. A tartománygyűléseket egy idő után — a kurmarkit 1653-tól, a poroszt (a königsbergit) 1671-től — nem hívta össze, noha erre ígéretet tett. Az adómegszavazásakor, ahol egyébként leginkább szükség lett volna rájuk, mellőzte őket. Ez azonban nem jelentette sem a rendek, sem intézményeik teljes féltreállítását, még az „anyaország” Brandenburgban, a Kurmarkban sem, pedig az az „összállam” (*Gesamtstaat*) központi területét képviselte.

Az 1653. évi utolsó plenáris tartománygyűlésen hozott határozat (*Rezess*), amelyre a rendek 1740-ig oly sokszor hivatkoztak, a „kurmärkische Landschaft” két rendjének a lovagságot és a városokat tekintette. A reformáció és a vele együtt járó szekularizáció után az egyházi rend maradványai éppen úgy a lovagsághoz csatlakoztak, mint az egyetlen család által képviselt „grófok és urak” (Familie Gans zu Pulitz) kúriája.

A tartományban élő valamennyi nemes jogosult volt a tartománygyűlésben való megjelenésre, mint a német kifejezés pontosan kifejezi: *landtagsfähig* volt. Ez azt jelentette, hogy a kastélyok, várkastélyok birtokosai zárt és személyre szóló, az egyszerű lovagi kúriával (*Rittersitz*) bírók viszont csak nyílt páténsben kollektív meghívást kaptak. A még mindig a hűbérviszonyra alapított meghívásnak nem a személyi, hanem a *dologi oldala* volt a lényeges. A birtokukban levő lovagi birtokra tekintettel az özvegyeket és kiskorúakat is meghívták, ők azonban csak képviselthették magukat, a tartománygyűlésben ugyanis csak felnőtt férfi nemesek (lovagok) vehettek részt. Az egyháziak esetében is a birtokhoz kapcsolódott a meghívás. Ha ezt — mint a havelbergi és a brandenburgi püspök — elvesztették, nem kaptak meghívást; ha megtartották, mint ugyanazon püspökök káptalanjai, továbbra is kapták a meghívókat. Ha egy kolostornak a birtokai nemesi kézre kerültek, rendisége nem szűnt meg, hanem átruházódott az új tulajdonosra.

Hogy a hűbérviszony dologi oldala alapozta meg a meghívást, az is mutatja, hogy azok a polgárok, akik nemesi (lovagi) birtokot szereztek — és ennek a XVI—XVII. században nem volt akadálya — ugyancsak a lovagokkal együtt nyertek meghívást. A polgárok volt egyházi birtokokat is szerezhetnek, s ebben a minőségben is rendiséghez juthattak. Ez egyébként a XVIII. században a királyi nemességadományozással is együtt járt. Korlátozásáért a régi nemesség csak a XVIII. század végén lépett föl. A lovagi birtok megszerzése önmagában följogosította a polgári birtokosokat és a rendi testületek lovagi kúriáiban való részvételre. Közöttük sokan a dinasztia hivatalnokai voltak.

A városi kúria, amely mintegy negyven, közvetlenül a fejedelemnek alárendelt várost számlált, ottani követekből állt, akiket — utasításukkal együtt — a városi tanács bizott meg. Jelentősége mélyen a lovagi kúriáé alatt volt.

Kurmarkban 1653 után igazi tartománygyűlést nem tartottak, csak a hűbéreskü letételét szolgáló, csupán tisztán ceremoniális *Huldigungslandtag*okat. A fokozatosan kiépülő új, csak az uralkodótól függő hadügyi és adóügyi igazgatás lehetővé tette a rendek mellőzését. Döntő csapást mért rájuk a választófejedelem (a király) az adórendszer (*Steuerverfassung*) radikális átalakításával: 1667-ben a városokra kivetített állandó adó (*Akzise*), majd csupán a jobbágyokat terhelő hadiadó (*Kontribution*) kivetése mellőzhetővé tette a rendi közreműködésüket. A két rend közötti érdekközösség ezzel teljesen fölbomlott. A városok élték a maguk életét, a lovagság pedig visszahúzódott kerületeibe (*Kreise*), amelynek elsősorban pénzügyi jellegű önkormányzatának lettek az egységei.

E kerületeket a jobb birtokosokból választott direktóriumok (*Kreisdirektorium*) vezették, élükön a *Kreisdirektor*tal, aki a korábbi, az inkább katonai funkciójú *Landeshauptmann* helyét vette át. E kerületi rendiség középpontja a kerületi gyűlés, a *Kreistag* volt, amely lovagi birtokok tulajdonosaiból állott, akár lovagok, akár polgárok voltak is; a városok viszont, ha képviselthették is magukat, követek ott többnyire csupán megtúrt személyeknek számítottak, akiknek szava nem sokat nyomott a latban. A polgárság háttérbe szorítását mutatta az 1775. évi királyi rendelet, mert megvonta a lovagi birtokokat birtokló polgárok kerületi és esetleges tartománygyűlési jogát. A *Kreistag*ok hatáskörébe egyébként a rendi

tisztviselők választására, az adó- és kerületi pénztári ügyekre, valamint a terület egyéb dolgaiban való állásfoglalásra terjedt ki. I. Frigyes Vilmos alatt még e jogokat is megszorították, különösen a tisztségviselőválasztási jogot; a kulcsszerepet játszó tanácsosok (*Landräte*) esetében a választásból csupán „bemutatósi” jog (*ius praesentandi*) lett. A nemesi (lovagi) rendiség kerületi szinten élt tovább, a *Kurmärkische Landschaft* egységét csupán hitelintézete (*Kreditwerk*) jelképezte, még a XVIII. században is. Mellette az uralkodótól függő, a Kreis-tagokon választott delegátusokból álló rendi bizottságok (*engere Ausschüsse, Grosser Ausschuss*) működtek, amelyekbe egyébként a jelentősebb városok delegátusai is bekerültek.²¹

A porosz abszolút államban e szervezeti és hatáskörileg egyaránt megszorított rendek végül is kis jelentőségűek voltak, csupán a rendi folytonosságot képviselték. Hagyományaik a XIX. századi fejlődést így is befolyásolták.

8. Az osztrák örökös tartományok rendjei ugyancsak kuriális rendszerű tartománygyűléseket alkottak; összetételük azonban a helyi társadalmi adottságoktól függően eltért egymástól. Felső- és Alsó-Ausztriában négy kúria alakult: 1. a főnemeseké (*Herren*), 2. a lovagoké (*Ritter*), 3. az egyháziaké (*Prälaten*) és 4. a városoké, mezővárosoké (*Städte und Markte*). Stájerországban és Karintiában — a főnemesség kis száma miatt — csupán három kúriát találunk, mivel az 1. és 2. rend együtt alkotott egyet. Tirolban, Salzburgban a négykúriás rendszert 1. a lovagok, 2. a prelátusok, 3. a városok, mezővárosok, valamint 4. a parasztság bíróságai (*Täler und Gerichte*) alkották. Vorarlbergben csak ez utóbbi két rend volt.

Az egyháziak közé, miként másutt is, csupán a tartományúrral hűbérviszonyban levőket sorolták be; ennek föltételeit itt sem az egyházjog, hanem a tartományi jog határozta meg. Előfordult az is, hogy némely püspökök — így a XVI. század elején a bécsi és a bécs-újhelyi — *Herrenstandba* mentek át, ami kétségtelen jele a kétkamarás rendszerre való törekvésnek, ám ez sem itt, Alsó-Ausztriában, sem más örökös tartományokban nem következett be. A püspökökön kívül egyébként a káptalanok, valamint a régebbi egyházi rendeknek akár újonnan létesített szervezeti egységei is helyet kaptak a főpapi kúriákban, az újabbak azonban — mint a jezsuiták — nem. A birtok e tagságnak föltétele volt ugyan, önmagában azonban mégsem jogosított föl az ülési és szavazati jogra. Az alsópapság kiemelkedőbb tagjai, így Graz, Klagenfurt, Bruck an der Mur plébánosai (*Stadtpfarrer*) a XVI. században hiába igazolták, hogy a nemesektől megkövetelt nagyságú birtokuk van, nem nyertek fölvételt a tartománygyűlésekbe. A murabrucki és a grazi plébános csak II. Józsefnek a szerzetes rendeket fölszámoló intézkedése után kerülhetett be a stájer tartománygyűlésbe, akkor is csak a megszüntetett kolostorok „képviselői”-ként. Ugyanígy kaptak Alsó-Ausztriában és Stájerországban rendi gyűlési képviselőket a megszüntetett szerzetesházak javait kezelő kamarai hivatalnokok (*Kameralbeamten*).

A nemesség és a polgárság között a XV. században még nem volt éles határ. A tartományúri nemességekkel új réteg, a megnevesítettek rétege ékelődött a birtokos nemesek és a polgárok közé. Ezek aránylag nem voltak sokan, földbirtokuk sem volt, többnyire a tartományúri hivatalokban tevékenykedtek (*Briefadel, Beamtenadel*). A nemesség XV. századi kezdetei egyszersmind a nemesi rendek lezárulását is jelezték. A vidéki birtokos nemesség (*landsässiger Adel*) maga is lezárta sorait az újak elöl; anyakönyveket, más néven *Landtafelen*ket vezettek — Tirolban már a XV. században, másutt az 1560-as évektől — a tartományban honos és birtokos nemesekről, s egyidejűleg kialakították a soraikba való bekerü-

²¹ Baumgart, Peter: Zur Geschichte der kurmärkischen Stände im 17. und 18. Jahrhundert = Ständische Vertretungen (1969) 131—161. p.; Conrad 307—315. p.; Hartung (1969) 92—127. p.; Hintze, Otto: Die Wurzeln der Kreisverfassung in den Ländern des nordöstlichen Deutschland (1923) = Staat und Verfassung. Gesammelten Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte. Hrsg. von Gerhard Oestreich, mit einer Einleitung von Fritz Hartung (Göttingen, 1970) 186—215. p.

lés föltételeit is. Ezek: nemes családban a törvényes házasságból származás, a nemesítéstől számított 20, esetleg 30 év eltelte (Alsó-Ausztriában), egy törökök elleni vagy egyéb hadjáratban való részvétel és megfelelő birtok. A birtoknagyság egyébként változó volt: Alsó-Ausztriában és Karintiában pl. 10—12 font (Pfund), Salzburgban viszont 100 font évi jövedelmet hozó, adózó birtok (*Herrengült*). Stájerországban és Karintiában — a határhelyzetből következően — csak német nemzetiségűek kerülhettek be a tartományi nemességbe. 1629 óta — Österreich (Alsó- és Felső-Ausztria) kivételével — a katolikus vallás is föltétel volt. A fejedelem általában igényt tartott arra, hogy a fölvételhez hozzájárulását adja.

Ami a fölvett nemesek fiait illeti, róluk kevés szó esett eddig. A törvényes házasságból való származáson és a minimális korhatáron (Tirolban 16., másutt 20. év) kívül azt is megkivánták, hogy egy nemesi családot hányan képviselhetnek. Tirolban 1:4 volt az arány, míg másutt ez csupán a főnemesekre vonatkozott, különben pedig a lovagok családjainál 1:2 arány érvényesült, azaz egy családot négyen vagy ketten is képviselhettek. Ebben a különbségben nyilvánvalóan a birtoknagyság játszott szerepet.

A XVII—XVIII. században az udvar nehézségei miatt a birtokot átmenetileg helyettesíthette a kincstár részére a fölvételt kérő által kamatra kölcsönzött, általában 10 000 forint (Gulden) összegű hitel is. Ez lehetővé tette a birtokkal ugyan nem, megfelelő tőkével viszont bíró újnemeseknek a tartományi nemesség soraiba való fölvételét. Bizonyos, az államnak vagy a tartománynak különös szolgálatokat teljesítő személyiségek minden anyagi föltétel nélkül is megkaphatták a rendiséget. Mindez persze éppen úgy hígította a nemességet, mint azok az „összozstrák nemesség” kialakítására irányuló XVIII. századi uralkodói intézkedések, amelyek sorába tartozott pl. a bécsi nagykereskedőknek az alsó-ausztriai nemességbe való fölvétele (1774).

A városok és mezővárosok (*Städte und Markte*) kúriái tartományonként ugyan sokban eltértek egymástól, általánosítva mégis megállapítható, hogy szerepük már akkor kisebb volt, mint más német tartományokban. Különösen így volt ez a cseh tartományokban, valamint a Magyarországgal határos részekben. E városokat általában a tanács választotta követek képviselték. Többnyire minden városnak megvoltak a maga követei, ám nem mindenhol. Alsó-Ausztriában pl. a XVI. századtól csupán Bécs küldött — a korábbi nyolc helyett — két képviselőt a tartománygyűlésbe, míg a többi tizennyolc városnak és mezővárosnak csak egy-egy követe volt, s magának az egész „negyedik rendnek” továbbra is csak egyetlen szavazata volt, pedig a többiek már fejenként szavazhattak. A XVII. században a stájer városokat egyetlen személy, a „városmarsall” (*Städtemarschall*) képviselte az országgyűléseken, aki eredetileg az itt létező külön városi rendi gyűlés elnöke volt. Csak II. Lipót idején csatlakozhattak hozzá a városok követei, ekkor is mindössze ketten-ketten.

A tirolai és vorarlbergi fejedelmi alsóbíróságok (*landesfürstliche Pflegergerichte*) képviselőtől már szóltam. Itt csupán annak újólagos megjegyzésével, hogy eredendően ezek *nem* egyszerűen az ottani parasztság képviselői voltak, említtem meg, hogy a XVIII. században már magát a tirolai parasztságot (*Tiroler Bauernschaft*) nevezték rendnek, noha maga a képviselőlet testületi jellege nem változott meg.

A tartománygyűlésekben három vagy négy — Vorarlbergben két — kúria működött. Egyedül Tirolban nem volt ez meg, ott ugyanis csupán együttes ülés volt, amely az ügyek előkészítése végett negyedekre (*Viertel*) oszlott; tizenhárom tag számított egy „negyednek”, ezek viszont nem tartoztak szükségszerűen ugyanazon rendhez. A többi tartományokban is, ahol a rendi elkülönülés megvolt, ez nem jelentette a kúriákként való külön-külön ülésezést, hanem az ülésteremben elhelyezett padokon való ülésrendet. A rendek így is jól elkülönülhettek egymástól. A szavazás is rendenkénti sorrendben fejenként, olykor rendenként fölváltva — egy nemes, egy egyházi — folyt, úgy, hogy a városi szavazatok leadására mindig a végén került sor. A szavazáskor tehát a rendenkénti és a fejenkénti szavazás összemosódott, és a többségi szavazat döntött. Ennek ismeretében értékelhetjük igazán, hogy a városok

képviselőinek az említett két tartományban csupán egyetlen szavazatunk volt. (Talán ennek hatására is zsugorodott nálunk is a XVII. századtól a városi követek összességének szavazata egyetlen vokssá.) A plenáris tanácskozásokat bizottságokban készítették elő, amelyekben a XVI. században minden rend képviselve volt, a városok viszont később innen ki-maradtak. A tagság különben sem volt mindig és mindenütt paritásos. Ezek az ún. nagybizottságok (*Grosse Ausschüsse*) helyettesítették is a ritkán összehívott tartománygyűléseket, amíg Mária Terézia — Tirol kivételével — őket is föl nem oszlatta. Viszont II. Lipóttól 1848-ig ismét működtek minden tartományban. Megkülönböztetendők e szervektől a tartománygyűlések választotta „képviselők” kollégiuma (*Verordnetenkolleg*). Ez nem helyettesítette magát a plenumot, hanem csak a döntéseinek végrehajtásában működött közre, így pl. részt vett a már megszavazott adók fölosztásában, kinevezte az alacsonyabb rangú rendi tisztviselőket (a magasabb rangúak a nagybizottságtól kapták megbízatásukat), sőt Karintiában, a polgári bírói fórum szerepét is betöltötte. Mária Terézia és II. József e testületeket nem szüntette meg, „csupán” beolvasztotta őket az állami közigazgatásba. II. Lipót az udvari kancellár (*Hofkanzler*) alá rendelve állította vissza őket.

Az osztrák örökös tartományok tartománygyűlései, legfőbb joguk az adómegszavazás lévén, létalapjukat akkor veszítették el, amikor az I. Lipóttól kezdődő uralkodói törekvéseket kiteljesítve Mária Terézia új adórendszert vezetett be; megszüntette a nemesség adómentességét, s az egyetlen Karintia kivételével azt is sikerült elérnie, hogy a rendi gyűlések tíz évre szavazzák meg az adókat. Ezzel a királynő nagy lépést tett fölszámolásuk felé. II. József 1789-i adópátense, amely a földbirtokokra tartós adót vetett ki, az adómegajánlási jog teljes megszüntetésével volt egyenlő. E jogot ugyan II. Lipót visszaadta, ám ez mindvégig, tehát egészen 1848-ig tisztán formális maradt. Az osztrák rendi gyűlések, nagybizottságaikkal, kiküldötteikkel együtt sem jelenthettek ellensúlyt az abszolutista jellegű „összállam”, az Osztrák Császárság központi és tartományi szerveivel szemben.²²

Ámbár az északi, északnyugati, valamint a középnémet tartományokban a rendiség viszonylagos töretlenségben érte meg a XIX. század elejét, a két nagy államalakulaton, Poroszországon és Ausztrián kívül a későbbi fejlődésben játszott szerepük miatt különös jelentőségük volt a déli államoknak: Bajorországnak és Württembergnek.

9. A bajor rendiség kezdetei a XIII. században voltak, megerősödése a XV. században, kiterjedése pedig a XVI. században ment végbe. A tartománygyűlések itt is háromkúriásak voltak: 1. a prelátusok, 2. a „nemesek”, valamint 3. a városok és hűbéres mezővárosok kúriájából állottak. Az *első* rendbe tartoztak azoknak a rendházaknak elöljárói, akiknek jelentősebb birtokaik voltak. A *második*, a legbefolyásosabb rend tagjai voltak a főurak (*Grafen, Edelfreie [Freiherren]*), valamint a hercegi (fejedelmi) miniszteriálisok; később minden „nemes”, tehát a nagyúri miniszteriálisok, valamint az egyszerű lovagok is, ha „fölszabadított javakkal” (*gefreite Güter = Hofmarken oder Sitze/Sedel*), amelyek a XV. század végén keletkezett *Landtafelek*be föl voltak véve, rendelkeztek. Az eredetileg személyes jog a középkor végén itt is eldologiasodott, földbirtokhoz kapcsolódott. A nemesek rendiségét a származás és a birtok együtt határozta meg: birtok híján csak a még atyai hatalom alatt

²² *Baltl*, Hermann: *Österreichische Rechtsgeschichte. Von Anfängen bis zur Gegenwart* (Graz, 1979) 100. p., 104—105. p.; *Bilgeri*, Benedikt: *Geschichte Vorarlbergs*, Bd. 3. *Ständemacht, gemeiner Mann — Emser und Habsburger* (Wien—Köln—Graz, 1977) 323—336. p.; *Brauneder-Wiehelm—Lachmayer*, Friedrich: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (Wien, 1980) 35. p.; *Feldbauer*, Peter: *Herren und Ritter = Herrschaftsstruktur und Ständebildung* Bd. 1. (1973); *Hassinger*, Herbert: *Ständische Vertretungen in den althabsburgischen Ländern und in Salzburg = Ständische Vertretungen* (1969) 247—285. p.; *Ilwof*, Franz: *Der ständische Landtag des Herzogtums Steiermark unter Marie Theresia und ihren Söhnen.* = *Archiv für österreichische Geschichte* Bd. 104/1. (Wien, 1914) 123—196. p.; *Mitterauer*, Michael: *Ständegliederung und Ländertypen = Herrschaftsstruktur und Ständebildung* Bd. 3. (1973) 115—203. p.; *Steinacker*, Harold: *Staatswerdung und politische Willensbildung im Alpenraum* (Darmstadt, 1967) 7—19. p.

álló nemes ifjak vehettek részt a rendi gyűléseken (mint a birtokörökség várományosai). A nemesi birtokok forgalomképesek lévén, a *Landtafel* tükrözte a tulajdonosok személyében bekövetkezett változást is, amelyhez természetesen a rendi jogok is fűződtek. A fejedelem számára is fontos volt, hiszen mint afféle korai adókataszter, jó áttekintést adott a tartomány birtokairól. Ezért is rendelte el V. Albrecht herceg 1570-ben egy újnak a fölvételét (*Verzeichniss der Schlösser, Hofmarken, Edelsitze und Sedelhöfe und ihrer Inhaber*).

A harmadik rendhez a tartományi városok és a „hübéres” (*gebannt*), a kiváltságosabb mezővárosok tartoztak. A szükséges önkormányzattal rendelkezvén, képviselőiknek már a XV. században teljes fölhatalmazással (*plena potestas*) kellett megjelenniük a tartománygyűlésen.

A bajor rendek között is a nemesség játszotta a döntő szerepet. Ezt számbeli fölénye is indokolta: a XV. században a rendi gyűlések a két bajor tartományban együttesen 1030 nemest, 80 egyházi testületet, 42 várost és 78 mezővárost számláltak. A rendek közötti (nemesség — egyháziak — városok, mezővárosok) aránya 75:2:3 volt. A plenáris tartománygyűléseken, ahol kúriánként szavaztak, ez elvileg nem is okozott nagyobb gondot, hanem azon kívül: a bizottságokban már annál inkább.²³ Pedig a XV. század végétől a teljes tartománygyűléseket egyre inkább a bizottságok ülései (*Ausschusstage*) váltották föl. Ezek 16 nemesből, 8 egyházból és 8 városi polgárból, esetleg ennek kétszeres létszámú, rendenként választott tagságból (32:16:16) állottak.

Két tartománygyűlés között, hatáskörét átvéve a bizottsági ülés jelentősége tartománygyűlésével vetekedett. Szűkebb testület lévén, már nem a rendenként, hanem fejenként szavaztak. Erre lehet következtetni abból, hogy a „kisebbségi” rendek — a prelátusok és a városok — a bizottságok megválasztásakor külön-külön vett paritásra törekedtek, ez azonban sohasem sikerült nekik.²⁴

A XVI. századtól a bajor fejedelmek egyre ritkábban tartottak teljes tartománygyűlést, ezért ennek hatáskörét — benne az adómegszavazási, -fölosztási, -behajtási és -kezelési jogot — a választott (nagy) bizottság vette át. E fejlődés különösen megerősödött I. Miksa herceg és választófejedelem (1597—1651) alatt, a bajor abszolútizmus kialakulásának időszakában. Több mint félévszázados uralkodása alatt mindössze két teljes tartománygyűlést hívott össze (1605, 1612). Az utolsó tartománygyűlést pedig utóda, Ferdinánd Mária [!] választófejedelem (1651—1678) hívta össze 1669-ben. Ez egyelőre kilenc évi megbízatással 16+4 tagból álló megbízotti testületet (*Landschaftsverordnung*) küldött ki az adóüggyel kapcsolatos tartománygyűlési hatáskör folyamatos ellátására. Az uralkodók azonban e testületet, megbízatását meghosszabbítgatva, a rendek állandó képviselőivé tették, s a teljes tartománygyűlést így többé nem is hívták össze. Ezt egyébként az is elősegítette, hogy az 1669-i rendi határozat szerint e bizottság tagsági helyeinck megüresedése esetén kiegészíthette magát.

Karl Bosl szerint a XV—XVI. században — először 1467-ben — a rendi szervezet a *gemeiner Mann* (= *armer Mann*), azaz a rendiséggel nem bíró jobbágyparasztság is a sajátjának vélte, mintegy az ország egész lakossága képviselőének tekintette, s bennük saját képviselőre is törekedett. Az abszolút uralkodók e törekvéseket igyekeztek is a rendekkel szemben kihasználni.

Akármennyire is csupán törekvés volt ez, mégis alkalmas arra, hogy Otto Brunner idézett megállapítását, mely szerint „a rendek nem képviselik az országot, hiszen ők maguk jelentik”, a XV. század végétől már ne vegyük szó szerint érvényesnek. Amikor ugyanis a rendi funkciók súlypontja eltolódik az adómegszavazás és az azzal kapcsolatos hatáskörök irányába, a rendek, ha „megbízás nélkül” is, átvesszik jobbágyaik képviselőtét, anélkül persze, hogy ezt különösebben hangsúlyoznák. Nemcsak Bajorországban, hanem másutt is a XVIII.

²³ Bosl 47—53. p.

²⁴ Bosl 60. p.

század végén a fejedelem és a rendek képviselői is megkísérelték az *armer Mann* képviselőtének hiányát maguk javára kiaknázni, általa saját helyzetüket erősíteni. A bajor *Landschafts-verordnung* 1784-ben e hiány pótlására is igényt támasztott, hogy az egész bajor nemzet (*bayerische Nation*) képviselőjének tekintsék. 1785-ben a „bajor rendek, polgárok és alattvalók” (*bayerische Stände, Bürger und Untertanen*) nevében lépett föl. Ez persze nem azt jelentette, hogy az adófólosztáskor az alattvalói (polgári) jogegyenlőség álláspontjára helyezkedett volna. Az egyenlőség eszméjét e téren inkább a fölvilágosult uralkodó helyezte előtérbe, s e terhéssé vált rendi testület kilapcsolásával az alattvalói közösségig (*allgemeiner Untertanenverband*) törekedett eljutni, miközben az államügyekbe való beleszólás utolsó rendi maradványait is igyekezett kiiktatni. E törekvések persze egyelőre elképzelések maradtak, hiszen — miként Franciaországban 1789 előtt — „a rendiség végül is a lakosság, legalábbis a képviselt és privilegizált rétegnek az egyetlen képviselője volt”. Ezért is fordult feléje a közvélemény, benne a tudósok csoportja, ezért hirdetett történetének föltárására a Bajor Tudományos Akadémia is pályázatot, amely számos jelentős művet eredményezett. E század végén, miként Franciaországban, Németföldön — benne Bajorországban — is a levegőben lógott a változás, sürgető igényként nyert teret a „nemzeti képviselő” gondolata. Miből lehetett csak kiindulni? A már meglévő rendi intézményekből. 1789 után a bajor rendeket képviselő *Landschaftsverordnung* tagjai még inkább a bajor nemzet képviselőjének vallották magukat. 1790-ben azt hangsúlyozták, hogy ők nem egyszerűen alattvalók, hanem „az egész (társadalomnak) a reprezentánsai, valamennyi vazallusnak, rendnek és alattvalónak a képviselői” („[...] sie nicht Untertanen, sondern Repräsentanten des Ganezen und Vertreter samtlicher Vasallen, Stände und Untertanen seien”). Az 1794-i panaszaik bevezetésében pedig egyenesen a nép képviselőinek vallották magukat. Mindez persze csak „utópia és ideológia” volt, hiszen a rendek csak a lakosság kisebbségét képviselheték, mégis aligha vonható kétségbe, hogy e megnyilatkozások a nagy francia forradalom által megvitatott *nép-képviselő* gondolatának lecsapódásai is voltak. A rendek fontos állításai mindenesetre megerősítették, hogy „egy ország képviselője a nép képviselője nélkül lehetetlenség” („*Repräsentation eines Landes ohne Volk ein Unding ist*”).²⁵

10. Württembergnek, amelyről a paraszti képviselői törekvések kapcsán már szóltam, sajátos, „nyárspolgári” rendisége volt. A nemesség már 1482-ben kivált a tartományi képviselőtől, az *Armer Konrad*-fölkelés után, a parasztok jövőbeli renddé válását megakadályozó tübingeni szerződést (1515) sem írta alá, a reformáció idején e protestáns tartományban megmaradt katolikusnak és császárhűnek, 1561-ben a közvetlen birodalmi alárendeltséget jelentő, ám birodalmi rendiséget nem nyerő *reichsunmittelbare Ritterschaft* rangját kapta meg. Így a tartománygyűlést két rend: a „prelátusok” és a *Städte und Ämter* követői alkották; ők azonban nem szakadtak két kúriára, hanem együtt ülészttek és döntöttek. A kúriák megszűntét két tényező: az azonos társadalmi eredet és a közös törekvések indokolta. A reformáció idején megszűnt szerzetesházak élére a herceg ugyanabból a városi polgári vezetőrétegből nevezett ki igazgatókat, mint akiből a „városok és kerületek” követői is kikerültek. Az újdonsült „prelátusok” a hercegtől és „kerületük” lakosságától egyaránt önállósították magukat. Helyzetüket erősítette a kolostoroknak a harmincéves háború utáni, osztrák részről szorgalmazott visszaállítása. A „városok és kerületek” utasítással (*Gewalt*) ellátott követőit eredendően a székhelyvárosok magisztrátusai választották, a kerület paraszti lakóinak kizárásával. Később a falubírák, akik különben is az önkormányzati jogukat gyakorló kerületi gyűlés tagjai voltak, a megválasztott személye ellen vétőjoggal élhettek. 1737-ben viszont a választás joga átment ezen *Amstversammlung* hatáskörébe, ám ez sem változtatta meg a württembergi rendiség sajátosságát: a városi felső réteg — *städtische Ehrbarkeit*,

²⁵ *Arétin*, Karl Otmar, Freiherr von: Die bayerische Landschaftsverordnung 1714—1777 = Ständische Vertretungen (1969) 208—246. p.; *Bösl* (1974) 208—237. p.; *Conrad* 302—307. p.

bürgerliche Aristokratie (Hegel) — hatalmát. A rendi gyűlés legfontosabb jogát — az adó-megszavazást és -kezelést, általában az állami pénzügyek ellenőrzését — itt is bizottságok vették át. Az operatív tevékenységet a „szűkebb bizottság” (*Engerer Ausschuss*) látta el, amely két „prelátusból” és a városok és kerületeik hat követéből állott; mellette mintegy támaszként ott volt még a kétszeres taglétszámú „nagyobb bizottság” (*Größerer Ausschuss*) is. Mivel a „szűkebb bizottság” szükség esetén kiegészíthette önmagát, egyre inkább magához ragadta a rendek képviseletét, s teljes összetételű — mintegy 60—70 tagú — tartománygyűlés összehívását csak akkor kényszerítette ki a fejedelemtől, ha a rendi jogok védelmében föltétlenül szükségesnek látta. Így vált azután a XVIII. században valóságos mellékkormányvá, amely elsősorban egy szűk városi polgári vezetőréteg érdekeit képviselte.²⁶ Württembergben 1805. december 30-i földosztásáig működött a tartománygyűlés állandó bizottsága, s az 1815-ben kibontakozott alkotmányos mozgalomban is vezető szerepük volt „a régi jó jogért” (*das gute alte Recht*) küzdő rendi elemeknek, akik ezáltal közreműködtek az 1819-i kompromisszumos, részint a polgári népképviselőre épülő alkotmány létrehozásában.²⁷

JÓZSEF RUSZOLY

AUS DER GESCHICHTE DER DEUTSCHEN LANDSTÄNDISCHEN REPRÄSENTATION

(Zusammenfassung)

Der Verfasser hat — einerseits, um eine spätere umfassende Arbeit über das mittel- und ost(mittel)-europäische Wahlrecht vorzubereiten, andererseits, um den Hintergrund der ungarischen Entwicklung darzustellen — eine Monographie mit folgendem Titel verfasst: *A rendiség és a népképviselő között. Tartománygyűlések és választójog a Német Szövetségben (1815—1848)* [Zwischen dem Ständewesen und der Volksvertretung. Landtage und Wahlrecht in dem Deutschen Bund (1815—1848)]. Seine Dissertation („zweite Habilitationsschrift”) für den Titel Dr. Sc. jur. der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Manuskript, Miskolc, 1985, 297+XXXIII S.) erscheint in Teilpublikationen unter den Titeln: *A tartománygyűlési képviselet eszmetörténetéhez a Német Szövetségben, 1815—1848* (Zur Ideengeschichte der Landtagsrepräsentation im Deutschen Bund, 1815—1848), in *Jogtörténeti előadások (= Rechtsgeschichtliche Vorträge)*, Budapest 1988; *Alkotmány, választójog és választási rendszer a Német Szövetség tagállamaiban, 1815—1848* (Verfassung, Wahlrecht

²⁶ *Conrad* 334—338. p.; *Lehmann*, Hartmut: Die württembergischen Landstände im 17. und 18. Jahrhundert = Ständische Vertretungen (1969) 183—207. p.

²⁷ Tanulmányom *A rendiség és népképviselő között. Tartománygyűlések és választójog a Német Szövetségben (1815—1848)* (Miskolc, 1985. 297+XXXIII p.) című, 1986. május 20-án megvédett akadémiai doktori értekezésem I. fejezetének átdolgozott változata; további fejezeteit az alábbi címen publikáltam: *A tartománygyűlési képviselet eszmetörténetéhez a Német Szövetségben, 1815—1848* (= Jogtörténeti előadások I., Bp. 1988. 41—72. p.); *Alkotmány, választójog és választási rendszer a Német Szövetség tagállamaiban, 1815—1848* (= Publicationes Jur. et Pol. Miskolc Tom. V/b. Fasc. 5., sajtó alatt; ez utóbbi a bibliográfia mellőzésével mintegy előpublikáció gyanánt, oktatási segédanyagként 1989-ben megjelent a JATE Kiadónál is.) Értekezésem főbb eredményeit — hazai kitekintéssel — a 27. Deutscher Rechtshistorikertagyon előterjesztett referátumomban foglaltam össze; magyar szövege, *A rendi képviselet és a népképviselő között* címmel jelent meg (Állam és Igazgatás, 1989. november, 988—1000. p.), németül is sajtó alatt van *Zwischen ständischer Repräsentation und Volksvertretung. Zur Entstehung des parlamentarischen Wahlrechts in den Staaten des Deutschen Bundes und in Ungarn im Vormärz* címmel a Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 1990-i kötetében.

und Wahlsystem in den Mitgliedstaaten des Deutschen Bundes, 1815—1849), in: *Publicationes Jur. et Pol. Miskolc*, Tom. V/b (Unter Druck). Sein Referat *Zwischen ständischer Repräsentation und Volksvertretung. Zur Entstehung des parlamentarischen Wahlrechts in den Staaten des Deutschen Bundes und in Ungarn im Vormärz* ist unter Druck im Bande vom Jahre 1990 der Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung.

Diese Abhandlung ist eine neue Fassung des einleitenden Kapitels I der obenerwähnten Dissertation. Der Verfasser beschäftigt sich darin mit den folgenden Fragen: 1. Otto Brunner's Auffassung über den Ständen; 2. der moderne Begriff der feudalen Stände; 3. die ständische Repräsentation und der ständische Dualismus; 4. „das Wahlrecht“ der einzelnen Stände; 5. die Vertretung der bauerlichen Körperschaften bzw. des Bauernstandes; 6. das Ständewesen in den 16—18. Jahrhunderten; 7. die Stände in Brandenburg-Preussen; 8. die Landtage in Österreich; 9. die ständische Entwicklung in Bayern; 10. das eigenartige Ständewesen in Württemberg.